

KS. JAN SZPET

BADANIA PODRĘCZNIKÓW DO NAUKI RELIGII W ŚWIETLE ZMIAN PROGRAMOWYCH

Reforma systemu polskiej oświaty, a w ślad za nią przyjęte w 2001 r. dokumenty: *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*¹ oraz *Program nauczania religii*² zainspirowały powstanie nowych podręczników do nauki religii. Troska o ich jakość była przyczyną opracowania *Regulaminu zatwierdzania programów nauczania i podręczników w szkolnym nauczaniu religii dzieci i młodzieży*³.

Przyjęcie w 2008 r. nowej *Podstawy kształcenia ogólnego* spowodowało nowelizację wspomnianej podstawy programowej katechezy. W poprawionym kształcie została przyjęta przez Konferencję Episkopatu Polski w marcu 2010 r.

Fakt ten stawia przed katechetykami i twórcami podręczników wyzwanie do refleksji nad istniejącymi pomocami dydaktycznymi⁴. Jest okazją do podjęcia pogłębionej analizy teoretycznej, jak i empirycznych badań nad podręcznikami⁵. Na potrzebę takiej refleksji zwrócono uwagę podczas

---

Ks. prof. dr hab. JAN SZPET – dziekan Wydziału Teologicznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, kierownik Zakładu Katechetyki UAM; adres do korespondencji: UAM, Wydział Teologiczny, ul. Wieżowa 2/4, 61-111 Poznań; e-mail: szpet@amu.edu.pl

¹ Konferencja Episkopatu Polski. *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*. Kraków 2001.

² Komisja Wychowania Katolickiego. *Program nauczania religii*. Kraków 2001.

³ *Regulamin zatwierdzania programów nauczania i podręczników w szkolnym nauczaniu religii dzieci i młodzieży uchwalony przez Komisję Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski w dniu 20 września 2001 r.* W: *W trosce o dobre podręczniki. Vademecum dla autorów i recenzentów podręczników katechetycznych*. Red. P. Tomasik. Kraków 2003 s. 10-16.

⁴ Por. P. T o m a s i k. *Konieczność zmian programowych w nauczaniu religii?* „Katecheta” 2009 nr 12 s. 45; t e n z e. *Informacja na temat przewidywanych zmian w programach i podręcznikach katechetycznych*. „Katecheta” 2009 nr 6 s. 72-73.

⁵ Badania takie podjęto m.in. z inicjatywy Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski w 2009 r.

dorocznego sympozjum katechetyków, które odbyło się ono w Częstochowie w 2008 r.⁶ Po przyjęciu *Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* zostaną podjęte prace nad nowym programem. W 2012 r., zgodnie z przyjętymi założeniami, winny ukazać się pierwsze wersje nowych podręczników.

1. NIEZBĘDNOŚĆ REFLEKSJI

Przyjęta strategia zatwierdzania podręcznika do nauki religii zakłada uzyskanie pozytywnej opinii Komisji Wychowania Katolickiego Episkopatu Polski, poprzedzonej oceną wypracowaną przez wyznaczonych recenzentów. W pierwszej oceniają oni koncepcję podręcznika, w drugiej – podręcznik w kształcie finalnym przed drukiem. Recenzja podręcznika katechetycznego ma na celu ocenę zgodności podręcznika z programem nauczania, poprawności teologicznej, pedagogicznej, katechetycznej i metodycznej oraz materiału ilustracyjnego i graficznego⁷.

Warto zauważyć, że do 2001 r. zasadniczo funkcjonowały podręczniki, których podstawę stanowił program z 1971 r. Ich analizy dotyczyły wersji finalnych podręcznika, i to jedynie w wybranych aspektach⁸.

Podstawowym zagadnieniem pozostaje pytanie, co rozumie się pod pojęciem „badanie podręczników”. Literatura przedmiotu pozwala zauważyć, że badanie to nie może ograniczyć się jedynie do sfery przygotowania recenzji, o której wcześniej wspomniano, nie są nimi też wycinkowe analizy wybranych elementów składowych podręcznika czy opracowania zestawiające wybrane podręczniki, zakładające ich porównanie, ale niespójne na skutek wyboru różnych faktorów.

Mówiąc o badaniu podręcznika, należy uwzględnić cały proces ich tworzenia, biorąc jako przedmiot wszystkie etapy powstawania z właściwymi sobie metodami badań. Powstawanie podręcznika to kilka następujących po sobie faz. Każdej z nich winno towarzyszyć badanie służące weryfikacji zasadności przyjętych założeń i poszukiwanie skuteczniejszych rozwiązań.

⁶ *Poszukiwania optymalnego podręcznika do katechezy*. Red. P. Mąkosa. Lublin 2009.

⁷ *Regulamin zatwierdzania programów nauczania i podręczników* s. 11; Szerzej zob. P. Tomasiak. *Jaka jest przyszłość podręczników?* W: *Podręczniki do nauki religii. Sens czy bezsens?* Red. J. Kostorz. Opole 2009 s. 41-52.

⁸ W zasadzie były to badania towarzyszące powstawaniu prac magisterskich i licencjackich, a także rozpraw doktorskich i habilitacyjnych.

Od każdego podręcznika wymaga się efektywności. Pozytywne wyniki badań weryfikacyjnych winny być warunkiem wprowadzenia go do praktyki szkolnej. Optymalizacji wersji finalnej winny służyć jego spójne, całościowe badania. Mówiąc o efektywności podręcznika, ma się na uwadze sferę dydaktyczną, metodyczną, wychowawczą i inicjacyjną (wtajemniczającą). Rodzi się jednak pytanie: co to oznacza w praktyce, jak mierzyć efektywność? Należałoby więc mówić zasadniczo o badaniach towarzyszących powstawaniu podręcznika, jak i badaniach podręcznika w jego wersji finalnej.

Innym zagadnieniem wymagającym badań są przypisywane podręcznikowi funkcje. Należą one do ogólnodydaktycznych, ale wynikają też ze specyficznych celów stawianych nauczaniu religii. Wymaga to opracowania określonych wskaźników pozwalających je ocenić.

Podręcznikowi stawia się dzisiaj wysokie wymagania zarówno merytoryczne, jak i formalne. Nie jest on bowiem jedynym źródłem pozyskiwania informacji oraz kształtowania umiejętności i postaw. Wymaga to określenia wzajemnej relacji i siły oddziaływania, chociaż zakres treściowy zostaje pośrednio określony przez program nauczania i wskazane są drogi realizacji. Drugi czynnik dotyczy działania praktycznego. Istnieje potrzeba podjęcia badań nad jakością treści i formy używanych podręczników. Podręcznik uznaje się niejednokrotnie wręcz za środek, metodę kształcenia, gdyż poprzez swój kształt metodyczny niejako steruje recepcją zawartych w nim treści, oferując konkretną metodę ich przyswajania. Jest nie tylko uzupełnieniem „żywego nauczania”, lecz dość często to nauczanie zastępuje. Każda „lekcja” w podręczniku staje się prototypem „żywej lekcji”⁹. Należy to uwzględnić w sposób szczególny, rozważając zagadnienie stosowania podręcznika w procesie samokształcenia i wykorzystania go w pracy domowej.

Podręcznikom stawia się też wysokie wymagania edytorskie. Mając świadomość, że znakomita część przekazu dokonuje się drogą wzrokową, poszukuje się szeregu sposobów wspomaganie tego procesu. Już pobieżny ogląd niektórych obecnie używanych podręczników pozwala dostrzec niewystarczającą korelację wspomnianych elementów. Podręcznik ma dwóch adresatów: ucznia, wobec którego spełnia funkcje edukacyjne – dydaktyczno-wychowawcze, i nauczyciela, dla którego jest podstawową pomocą naukową.¹⁰

⁹ Por. K. L e c h. *System nauczania*. Warszawa 1964 s. 98.

¹⁰ J. S z p e t. *Dydaktyczne zadania podręcznika do nauki religii dla młodzieży gimnazjalnej*. W: J. S z p e t, D. J a c k o w i a k. *Wybrane zagadnienia katechezy młodzieży. Katecheza rodzina, parafia i szkoła*. Poznań 2008 s. 86-87.

Zmienia się forma podręczników, jak i materiały nośnikowe. Powstaje wiele materiałów dydaktycznych stanowiących pewnego rodzaju obudowę podstawowego podręcznika. Rodzi to problem badawczy: jakimi środkami obudować materiał podstawowy, jaka winna być ich wzajemna relacja, jaki to ma wpływ na oczekiwany efekt, jak badać wzajemną skuteczność dydaktyczną?

Mówiąc o efektywności oddziaływania podręcznika, można wskazać dwie płaszczyzny wpływów: tę natychmiastową, która powoduje poszerzenie wiedzy i umiejętności, kształtowanie postaw i ich pogłębienie i natychmiast weryfikuje się w życiu adresata, oraz tę, która wywiera wpływ na życie ucznia na dłuższą metę. Trzeba jednak pamiętać także o roli wcześniej zdobytej wiedzy oraz innych środkach temu sprzyjających. Jawi się tu wpływ kwestia innych środków społecznej komunikacji, które poprzez właściwe sobie sposoby przekazu odgrywają niebagatelną rolę.

Jak wynika z tego pobieżnego przeglądu wszystkie wspomniane płaszczyzny wymagają podjęcia wielopłaszczyznowych badań podręczników, zarówno funkcjonujących obecnie w nauczaniu, jak zamierzonych.

Efektem badań zarówno wdrożeniowych, jak i pozostałych winno być określenie czynników optymalizacji podręcznika jako narzędzia katechetycznego. Podręcznik bowiem zajmuje zdecydowanie dominujące miejsce w systemie dydaktycznym.

2. CEL I RODZAJE BADAŃ

Komu i czemu ma służyć badanie podręczników? Poznanie zalet podręcznika potrzebne jest, obok wzbogacenia teorii, przede wszystkim nauczycielowi przy wyborze jako najefektywniejszej pomocy do realizacji założeń podstawy programowej i programu nauczania religii. Służy również rodzicom, a wreszcie, *last but not least*, samym adresatom. Podręcznik może bowiem wspomóc wyzwolenie zaciekawienia przedmiotem, wzbudzić zainteresowania treściami, pomóc poszukiwać rozwiązań oraz inspirować motywacje. Z tego względu przy badaniach podręcznika ważna jest dbałość o ich kompleksowy charakter. Winni być w nie włączeni, obok katechetyków, specjaliści różnych dyscyplin: dydaktycy, psychologowie i socjologowie, a także graficy.

Podjęcie jakiegokolwiek pracy badawczej wymaga jasnego określenia celu. W odniesieniu do badania podręcznika do nauki religii wskazuje się trzy podstawowe cele:

- wzbogacenie teorii,
- optymalizacja istniejącego podręcznika,
- badanie efektywności podręcznika.

Realizacja każdego z tych celów określa właściwy mu obszar zainteresowań oraz wymusza wypracowanie stosownych narzędzi. Badania podręczników do nauki religii wpisują się oczywiście w podobne badania prowadzone nad podręcznikami innych dyscyplin, chociaż odznaczają się pewną specyfiką, związaną z przedmiotem, celami i funkcjami kształcenia. Podręcznik do nauki religii jest to bowiem książka szkolna, która

- zawiera celowo dobrane, ukierunkowane treści kształcenia przedstawione za pomocą słów i środków graficznych;
- mieści ćwiczenia i zadania praktyczne zgodne z treściami i celami sformułowanymi w programie kształcenia religii oraz zasadami pedagogiki, psychologii i dydaktyki, nowoczesnymi formami, metodami oraz technikami działania katechetycznego;
- jest jednym z głównych narzędzi nauczania tego przedmiotu, umożliwiającym uzyskanie wiedzy, umiejętności i postaw w stopniu zamierzonym dla danego poziomu edukacyjnego.

Podręcznik do nauki religii, „oświecając rozum i umacniając go w silnych przekonaniach”, nie ogranicza się – w odróżnieniu od podręczników innych dyscyplin – do refleksji o charakterze ludzkim, do rozważań natury filozoficznej, psychologicznej czy socjologicznej, lecz ma służyć pogłębieniu wiary uczniów i doprowadzić do osobowego spotkania człowieka z Bogiem. Przypomina się jednak, że żadem tekst nie może zastąpić żywego przekazu chrześcijańskiego orędzia (DOK 120).

Badania podręcznika mogą być przeprowadzone zasadniczo w dwóch płaszczyznach: teoretycznej i empirycznej. Pierwsza, czyli teoretyczna, podstawowa w procedurze badawczej nad podręcznikiem, pozwala na konfrontację danego podręcznika z założonym modelem teoretycznym, co umożliwia wstępną jego ocenę. Analiza ta dotyczy oceny doboru i poprawności merytorycznej treści; określenia celu i funkcji, poprawności struktury; zgodności z programem nauczania; ujęcia metodycznego; jakości opracowania graficzno-edytorskiego¹¹. W badaniach empirycznych natomiast chodzi o badanie efektów nauczania-uczenia się z wykorzystaniem wybranego pod-

---

¹¹ Por. też: B. Koszewska, E. Kubiciel, W. Szymanderska. *Problematyka, metody i narzędzia badań nad podręcznikiem szkolnym*. W: *Z badań nad podręcznikiem szkolnym*. Red. B. Koszewska. Warszawa 1980 s. 12.

ręcznika lub jego elementów. Można też dokonać porównania efektów z wykorzystaniem kilku podręczników lub nauczania-uczenia się bez nich albo porównania efektów z wykorzystaniem innych środków dydaktycznych.

Cenny jest sposób pozyskiwania danych poprzez odwoływanie się do opinii użytkowników podręczników oraz ich współautorów.

3. PROCEDURY BADAŃ

Jak wspomniano, badaniom najczęściej poddawany jest podręcznik w jego kształcie finalnym. Tymczasem proces badawczy z właściwymi procedurami winien obejmować wszystkie etapy powstawania podręcznika.

Podstawowym pytaniem jest, co i jak badać. Pierwsze pytanie dotyczy przedmiotu badań, charakterystycznego z dydaktycznego punktu widzenia, drugie zaś metod i narzędzi badawczych przydatnych w weryfikacji podręczników.

Tworzenie podręcznika przebiega w kilku etapach¹². Pierwszy etap związany jest ze wstępnymi decyzjami odnośnie do zamierzonego podręcznika, kompetencji przewidywanego autora/autorów/redaktora, określenia adresatów, modelu, strony graficznej, wyboru wydawnictwa. Kolejny etap to opracowanie koncepcji i stworzenie tzw. konspektu podręcznika, co w efekcie prowadzi do powstania modelu-wzorca; określa się strategię kształcenia, której tworzony podręcznik ma służyć, oraz jego rodzaj i model; wreszcie określa się treść podręcznika, czyli co ma być jego przedmiotem, i formę, czyli sposób przedstawienia treści, a także cele, funkcje i zadania.

Ważne jest przede wszystkim określenie, w oparciu o podstawę programową i program, zakresu treściowego zamierzonego podręcznika, sformułowanie skorelowanego katalogu wiadomości i oczekiwanych umiejętności, jakie uczeń powinien zdobyć na określonym poziomie edukacyjnym. Przy tym ważne jest odwołanie się do taksonomii celów kształcenia.

Konspekt podręcznika jest potrzebny autorowi/autorom przy tworzeniu wzorca konstrukcyjnego zamierzonego podręcznika, recenzentom-badaczom

---

¹² Cz. Maziarz. *Zagadnienia metodologiczne modelowania podręczników w aspekcie dydaktycznym*. W: *Teoretyczne i praktyczne aspekty metodologii badań podręczników szkolnych*. Red. Z. Krzemianowski, J. Skrzypczak. Koszalin 1986 s. 8-31; J. Skrzypczak. *Proces powstawania podręcznika a koncepcja jego weryfikacji*. W: *Teoretyczne i praktyczne aspekty metodologii badań podręczników szkolnych* s. 8-31 s. 93-105; J. Szpet. *Jak powstają podręczniki?* W: *Podręczniki do nauki religii sens czy bezsens?* Red. J. Kostorz. Opole 2009 s. 9- 39.

zaś służy jako kryterium oceny realnie istniejącego podręcznika. Konspekt stanowi więc punkt odniesienia w pracy autora i recenzentów. Jest potrzebny również grafikowi, korektorowi i wydawnictwu. Umożliwia poznanie i właściwą ocenę podręcznika, zrozumienie intencji i przyjętych założeń pomysłodawcy. Na tym etapie materiał winien być przedstawiony do recenzji koncepcji wstępnej podręcznika¹³.

Po powstaniu koncepcji podręcznika i jego wzorca następuje kolejny etap, polegający na zmaterializowaniu wizji. Jest to czas przygotowania rękopisu-maszynopisu, czyli nadania realnego kształtu wcześniejszym założeniom teoretycznym. Stanowić to będzie materiał do prac redakcyjnych, edytorskich i technicznych w wydawnictwie. Podejmowane działania stanowią wypadkową aktualnego stanu teorii tworzenia podręcznika i intuicji autora, stopnia kompetencji merytorycznych i pedagogicznych. Wiele decyzji to indywidualne rozstrzygnięcia konkretnego autora. On nadaje podręcznikowi kształt formalny poprzez podział materiału na działy, rozdziały, podrozdziały, akapity, zamieszczanie pytań, planowanie rozwiązań graficznych. Wewnętrzna organizacja i układ treści (a nie tylko ich dobór) uzależniony jest od przyjętego modelu, strategii kształcenia oraz celu podręcznika. Zamierzone cele muszą być zoperacjonalizowane. To one będą dyktowały tytuły rozdziałów, podrozdziałów, decydowały o zamieszczonych pytaniach, zadaniach, poleceniach. Ważny jest logiczny i konsekwentny układ – wynikanie z siebie poszczególnych części podręcznika czyni go przystępnym i wartościowym dydaktycznie oraz ułatwia korzystanie. Ważna jest merytoryczna i logiczna spójność treści; komunikatywność treści i formy decyduje o tym, jak łączyć tekst z obrazem, czyli jaką rolę będzie pełnił wprowadzony schemat, rysunek, obraz.

Autor decyduje o hierarchii tekstu, o tym, które fragmenty treści należy wyróżnić i w jaki sposób – jaką zastosować czcionkę czy kolor. Ważnym etapem konstruowania podręcznika jest uwzględnienie różnych sposobów prezentacji treści: czy będzie to jedynie tekst, czy też będzie mu towarzyszyć także ilustracja, a może będzie to sam obraz. Uwzględniając teorię pracy z obrazem, należy zaplanować jego formę, wymiar, umiejscowienie, kolor. Podobnie ma się rzecz z rycinami, fotografiami i schematami. Na tym etapie tworzenia podręcznika należy przewidzieć ich rolę, miejsce, relację do tekstu.

---

¹³ Zob. *Regulacje prawne. W: W trosce o dobre podręczniki. Vademecum dla autorów i recenzentów podręczników katechetycznych.* Red. P. Tomasik. Kraków 2003 s. 7-25.

Istotnym zadaniem kształcenia religijnego jest zaznajamianie z nowymi pojęciami. Warto przy tym pamiętać nie tylko o zasadzie stosowania odpowiedniego słownictwa, ale też sposobie wprowadzenia w nie adresata. Przemyślenia wymaga miejsce i sposób wprowadzenia tego elementu w konkretnych schematach, ale też ewentualnie zaplanowanie słownika pojęć kluczowych, zamieszczanego zazwyczaj na końcu podręcznika.

Forma językowo-graficzna¹⁴ podręcznika wpływa na ocenę jego przydatności. Za dobry uznawany jest taki podręcznik, który jest atrakcyjny edytorsko, odznacza się harmonią treści i formy, uczeń chętnie bierze go do ręki, gdyż budzi jego zainteresowanie czy wręcz pociąga.

Wszystkie te wyznaczniki stanowią punkt wyjścia do formułowania podstawowych pytań badawczych: na ile przyjęte rozwiązania spełniają stawiane zadania i oczekiwania.

Niektórzy teoretycy podręcznika proponują, by przygotowując maszynopis postarać się stworzyć kilka rozwiązań wariantowych – po ich wypróbowaniu i skonsultowaniu można będzie wybrać najlepsze.

Po powierzeniu maszynopisu podręcznika wydawnictwu następuje czas wspólnej pracy z redaktorem technicznym, a później korektorem. Z redaktorem autor omawia sprawy edytorskie: rodzaj i gramaturę papieru, krój i wielkość czcionki, układ materiału, kolorystykę, sposób komponowania i zadrukowywania stron, projekt okładki. Po tych uzgodnieniach następuje skład i łamanie materiału tekstowego i ilustracyjnego oraz ewentualne prace korektorskie. Przygotowane materiały typograficzne przekazywane są do drukarni, gdzie powstaje egzemplarz próbny podręcznika. Jego analiza pozwala na pierwszy całościowy ogląd podręcznika. Pozwala stwierdzić, czy właściwie zostały odczytane i zrealizowane założenia, czy wydrukowany egzemplarz jest odwzorowaniem modelu-wzorca, czy odpowiednio dobrano kolory, papier, wielkość i krój czcionki. Także na tym etapie materiał powinien być poddany wszechstronnej weryfikacji. Cenne może okazać się włączenie do procesu weryfikacji i oceny podręcznika przyszłych jego adresatów, czyli katechizowanych, być może ich rodziców, a także specjalistów niezwiązanych bezpośrednio z tworzonym materiałem. Egzemplarz próbny pozwala na naniesienie poprawek korektorskich. Po ich wprowadzeniu rozpoczyna się druk egzemplarzy użytkowych.

---

¹⁴ Por. J. R y d z e w s k i. *Próby poszukiwań kryteriów budowy podręcznika szkolnego i katechetycznego*. „Seminare” 1977 s. 203-215.

4. ETAPY I ZAKRESY BADANIA PODRĘCZNIKA

Każdemu etapowi tworzenia podręcznika powinna towarzyszyć, obok teoretycznej, weryfikacja empiryczna przyjętych założeń. Umożliwia to wprowadzenie ewentualnych korekt. Każda faza winna być odpowiednio potwierdzona.

Badanie następujące po pierwszej fazie dotyczy zgodności przyjętych koncepcji i założeń z możliwościami i potrzebami adresata, przyjętą strategią i programem kształcenia, wyznaczonymi celami i założonymi funkcjami. Należy też stwierdzić, czy planowany podręcznik jest tworzony w oparciu o już istniejące opracowania teoretyczne, modele-wzorcowe, czy będzie proponował zupełnie nowe rozwiązania.

Inną kwestią badawczą jest strategia kształcenia, której podręcznik ma służyć. Zasadniczo można mówić o dwojakiej strategii: bądź o wykorzystaniu podręcznika w codziennej pracy szkolnej, bądź też o jego wykorzystaniu w procesie samokształcenia. Tak jedna, jak i druga strategia mają oczywiście szereg elementów wspólnych, ale też elementy sobie właściwe, dlatego jej określenie jest niezbędne.

Ważną kwestią jest jasne sprecyzowanie celów, i to zarówno tych ogólnych, jak i szczegółowych. Czyni to podstawa programowa i program. Pozostawiają one autorowi/redaktorowi podręcznika pewną dowolność doboru treści. Niezbędne w tym kontekście jest uwzględnienie taksonomii celów kształcenia.

Refleksji winien być poddany proponowany przez podręcznik zakres treści i jej dostosowanie do adresatów, dobór problematyki oraz sposób przedstawienia. Z tym związane jest zagadnienie powiązania wiadomości z osiągnięciami, oczekiwanymi i umiejętnościami.

Analizy wymaga korelacja treści podręcznika z treściami innych przedmiotów szkolnych, jej zakres, funkcja oraz sposób realizacji.

Badania następujące na drugim etapie, czyli przygotowania maszynopisu, winny odpowiedzieć na pytanie, czy przyjęte rozwiązania prowadzące do konkretyzacji zamierzeń są zgodne z założeniami przyjętymi w poprzedniej fazie. Zasadnicze pytanie brzmi: co, w jaki sposób, dlaczego będzie zawierał podręcznik? Odnosi się ono zatem do treści i do struktury metodycznej podręcznika. Jest to etap konkretnego kształtowania treści i formy przyszłego podręcznika.

Etapowi tworzenia maszynopisu winno towarzyszyć weryfikowanie przyjętych wcześniej i wprowadzanych rozwiązań szczegółowych. Jest to po-

trzebne z dwóch względów. Umożliwia poznanie zasadności przyjętych rozwiązań i ich ewentualne korygowanie. Pozwala zweryfikować każdy z elementów struktury¹⁵.

Owej weryfikacji może dokonywać autor, ale pełniejszy obraz daje kontrola przeprowadzona przez osobę z zewnątrz. Winna ona jednak znać założenia towarzyszące tworzeniu podręcznika – wzorzec, jak i cele, którym pragnie on służyć. Należy zbadać, z jednej strony, komunikatywność treści i formy podręcznika oraz jego skuteczność dydaktyczną, z drugiej zaś oceniać funkcjonalność podręcznika, rozumianą najogólniej jako stosunek wiedzy nabytej z podręcznika do czasu, jaki był potrzebny do jej opanowania¹⁶. Chodzi nie tylko o badanie skuteczności dydaktycznej podręcznika, ale też wszelkiego rodzaju czynników sprzyjających jego efektywności. Badanie tych dwóch składowych na tym etapie może przyczynić się do naniesienia korekt w momencie, kiedy jeszcze tworzony jest podręcznik. Badania mogą mieć charakter analiz wewnętrznych, sondaży diagnostycznych i badań eksperymentalnych. W tym względzie przydatne mogą się okazać metody badań prasoznawczych, metody analizy grafowej i macierzowej, analizy tekstu. Metoda ta daje możliwość uporządkowania informacji w wybranej części podręcznika, a nie ich doboru.

Weryfikacja na etapie druku egzemplarzy próbnych, jako w pewnym sensie już gotowego podręcznika, winna odpowiedzieć na pytanie, czy przyjęty zbiór informacji jest logiczny, wynikowy, wolny od informacji balastowych, czyli czy cały materiał podręcznika jest merytorycznie uzasadniony, zaprojektowany materiał tworzy spójną całość. W przeprowadzaniu badań trafne okazują się metody grafowa i macierzy. Analizy te służą do obliczania wskaźnika optymalności tekstu oraz jego spójności. Jest to czas porównania z modelem-wzorcem oraz zasadności przyjętych rozwiązań graficznych, typograficznych, kolorystycznych, a także gramatury papieru.

Egzemplarz użytkowy również poddawany jest weryfikacji, a później badaniom celem jego optymalizacji. Często w badaniach podręcznika użytkowego podejmuje się problem jego efektywności, skuteczności. Tymczasem winno się też badać zasadność wyboru modelu, zgodność z modelem-wzorcem. Niemniej badanie skuteczności dydaktyczno-wychowawczej podręcznika traktuje się jako główny cel weryfikacji podręcznika, a miernikiem owej skuteczności jest stopień pełnienia przez podręcznik założonych funkcji.

¹⁵ Por. J. S k r z y p c z a k. *Konstruowanie i ocena podręczników*. Poznań–Radom 1996 s. 222.

¹⁶ Tamże s. 223.

Można wskazać na kilka podstawowych płaszczyzn analizy podręczników:

- adekwatność do adresata, merytoryczna zgodność z aktualnym stanem wiedzy oraz wymaganiami podstawy programowej i programu, wiarygodność i rzetelność;
- sposoby strukturyzacji prezentowanej wiedzy, adekwatność prezentowanej wiedzy do programu kształcenia, poprawność językowa – stopień zrozumiałości zawartych informacji, terminów, pojęć;
- atrakcyjność formy prezentowanych treści, estetyka i jakość wydania.

5. ODPOWIEDZIALNI ZA BADANIA

Trudno jednoznacznie wskazać odpowiedzialnych, zobowiązanych do podejmowania badań podręcznika. Uzależnione to jest od celu, jaki został wyznaczony. Pierwszymi zatem, których obowiązkiem jest prowadzenie takich badań, są autor/redaktor (autorzy/redaktorzy) podręcznika, teoretycy podręcznika, specjaliści związani z nauczaniem religii/katechezy w jej wymiarze dydaktycznym i wychowawczym, badacz podręcznika w ogóle.

Niezależnie od tego, kto prowadzi badania, w każdym wypadku niezbędna jest znajomość założeń towarzyszących tworzeniu podręcznika. W największym stopniu ma ją w zasadzie sam autor/redaktor. Istotne jest zatem, by założenia te, pospołu z modelem-wzorcem, zostały upublicznione. Ich znajomość pozwoli właściwie zbadać, ocenić i zoptymalizować istniejący podręcznik oraz wnieść wkład w ogólną teorię podręcznika.

6. METODY I NARZĘDZIA (WYBRANE) BADAŃ PODRĘCZNIKA

Podręcznik jako wytwór autora/redaktora stworzony w celach dydaktyczno-wychowawczych można zaliczyć do dokumentów pisanych zastanych lub intencjonalnie tworzonych. Jest świadkiem przeszłości, stanowi sposób poznania określonego wycinka rzeczywistości pedagogicznej, kształtuje przyszłość.

W bogatej literaturze badań pedagogicznych można wyróżnić kilka zasadniczych grup metod do zastosowania w badaniach podręcznika, a mianowicie:

- opisowe, diagnostyczne,
- eksperymentu pedagogicznego,

- sondażu diagnostycznego,
- obserwacji,
- zaczerpnięte z innych dziedzin.

Metoda badawcza jest zespołem działań podjętych przez badacza w celu dojścia do określonego efektu. Technika badań wynika z przyjętej metody badań i jest czynnością jednorodną, pozwalającą uzyskać informacje, opinie i fakty. Są nimi np. wywiad, ankieta, rozmowa, analiza, obserwacja. Narzędzie badawcze jest przedmiotem wykorzystywanym w konkretnej technice badań. Przykładami są: kwestionariusz ankiety, kwestionariusz wywiadu, arkusz obserwacji¹⁷.

Procedury mogą być realizowane w formie badań ilościowych i jakościowych. Niezbędne jest zwrócenie uwagi na ich współistnienie.

BIBLIOGRAFIA

- Konferencja Episkopatu Polski: Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce. Kraków 2010.
- Poszukiwania optymalnego podręcznika do katechezy. Red. P. Mąkosa. Lublin 2009.
- Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół. W: Dz.U. z dnia 15 stycznia 2009 r. nr 4 poz. 17.

STUDIES ON HANDBOOKS FOR RELIGION TEACHING IN THE LIGHT OF CHANGES IN THE CURRICULUM

S u m m a r y

In 2008 the Minister for National Education accepted the new *Basis for General Education*, which caused that a revision of the *Basis for the Curriculum of Catechesis* was necessary. In the amended form it was approved of by the Conference of the Episcopate of Poland in March 2010. This fact issues a challenge for catechists and handbook authors to reflect on the existing teaching aids. It is an opportunity to undertake both an in-depth theoretical analysis and empirical studies of the handbooks.

Basically, studies of a handbook may be conducted in two planes: theoretical and empirical. The former one, basic in the study procedure, allows a confrontation of the features of the handbook with the assumed theoretical model, which makes it possible to provisionally assess it. The analysis is concerned with the assessment of the choice and correctness of its contents; with the definition of its aim and function, correctness of its structure, its conformity with the

---

¹⁷ M. Derda, J. Maciejewska. *Jak badać i podnosić jakość pracy szkoły*. Poznań 2002 s. 21.

curriculum, methodical approach, and the quality of its layout. In empirical studies it is important to study the teaching and learning effects being the result of the use of the chosen handbook or its elements. Also, the effects may be compared of the use of several handbooks, or the teaching – learning effects without using them, or a comparison may be made of the effects of the use of other teaching aids.

The basic question is: what to study and how to study it. The answer to the former of these questions is the object of studies that is characteristic from the didactic point of view. The answer to the latter one is concerned with study methods and tools useful in verification of handbooks.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: podręczniki do nauki religii, rodzaje badań podręczników, metody i narzędzia badań podręczników.

Key words: handbooks for religion teaching, kinds of studies of handbooks, methods and tools for studying handbooks.